

Rácz Endre: Az egyeztetés a magyar nyelvben
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 264 p.

Az Akadémiai Kiadó gondozásában 1991-ben jelent meg RÁCZ ENDRE *Az egyeztetés a magyar nyelvben* című kötete, amely a szerző gazdag kutatómunkájának jelentős állomása. Ennek előzményeiből csak néhány korábbi munkáját emelem ki: Az alany és az állítmány egyeztetésének néhány kérdése a mai magyar nyelvben, *NytudÉrt.* 58. 273-278, 1967., Az állítmány számbeli egyeztetése több különböző számú alannal a mai magyar nyelvben, *MNy.* 67. 144-155, 288-296, 1971., Az értelmi egyeztetés a magyar nyelvben, *NytudÉrt.* 83. 476-482, 1974., Egyeztetés és szöveggrammatika, in: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*, Budapest, 1983. 249-295.

A szerző *Az egyeztetés a magyar nyelvben* című kötetének már a bevezetőjében hangsúlyozza a téma aktualitását:

„Az egyeztetés – bár számos nyelvhelyességi vetülete van – első-sorban igen fontos és jellegzetes grammatikai (mondat- és szöveggrammatikai) nyelvi eszköznek tekintendő. Így a magyar nyelvbeli egyeztetésnek összefoglaló tárgyalása föltétlenül időszerű; vizsgálatának jelentőségét nyelvművelő vonatkozásai csak tovább növelhetik.” (8.)

Ugyanebben a részben felsorolja címszavakban mindazokat a cikkeket és tanulmányokat, amelyek ezen összegző művének megírását megelőzték, amelyekre a téma kifejtésekor épít, visszautal. Összességében a bevezető a kötet jellegéről, a szerző célkitűzéseiről szól.

Szerkezetét tekintve a kötet négy nagy részre tagolódik. Az egyes fejezetek szervesen kapcsolódnak egymáshoz, szoros koherenciát mutatnak. Részfejezetekre bontásukkal az adott átfogó témakört részszerzőpontokkal gazdagítja, árnyalja.

Az első részben a magyar egyeztetés általános kérdéseit – *Az egyeztetés főbb kérdései* – tárgyalja a szerző. Az egyeztetés (congruentia, concordantia, convenientia) meghatározásából indul ki:

„Az egyeztetés a mondatnak (olykor a szövegnek) két tagja közt fennálló (s rendszerint a két tag koreferenciáján alapuló) szerkezeti vagy legalábbis szemantikai összefüggést mindkét tagon megjelöli, mégpedig azonos vagy rokon jelentésű morfémákkal; ezek nemegyszer alakilag is egybevágnak, illetőleg hasonlítanak egymáshoz.” (11.)

A congruentiának a klasszikus kategóriáit különíti el. A fő kategóriák közül a magyarban a személy-, szám- és az esetbeli egyeztetés fordul elő. Az egyéb kategóriák közül a határozottságbeli egyeztetés jellemző, amelyet a tárgyas igeragozásunk tesz lehetővé. Az irányító és egyeztetett tag számbavételét követően kitér az egyeztetés és a különböző nyelvi szintek kapcsolatára.

„Az egyeztetés – a fonémaszint kivételével – a nyelvnek valamennyi szintjét áthatja.” (20.) Az elméletet példákkal támasztja alá. Kiemelten foglalkozik az egyeztetés fajtáival: az alaki, az értelmi és a közelségi congruentiával.

„Az egyeztetésen elsősorban alaki összhangot értünk: az egyeztetett tag, illetőleg annak az egyeztetést hordozó morfémája az irányító tag alakját, illetőleg annak megfelelő morfémáját másolja.” (23.) A másik az értelmi egyeztetés (*constructio ad intellectum*) jelensége, amely általában az alaki egyeztetés rovására érvényesül. Ebben az esetben az egyeztetett tag az irányító tagnak nem az alakjához, hanem a jelentéséhez igazodik. A következőkben a szerző részletesen tárgyalja az értelmi egyeztetés különböző megnyilvánulási formáit. RÁCZ ENDRE QUIRK nyomán vezeti be azt az esetet, amikor a több irányító taghoz kapcsolódó egyeztetett tag a közvetlen előtte állóhoz igazodik. Felsimeri a közelségi egyeztetés szerepét és használati kötöttségeit. Az első fejezetet az alábbi gondolattal zárja: „Az egyeztetés tehát ugyanannak a nyelvtani kategóriának (személynek, számnak, esetnek stb.) az összetartozó tagok mindegyikén való megjelölése kétségtelenül a redundancia körébe vág. (GRAUR 314.), ugyanakkor azonban éppen az összefüggő tagok együvé tartozásának a megjelölésével elősegíti a közlemény könnyebb felfogását és az egyértelműséget.” (40.)

A második részben az alany és az állítmány egyeztetését vizsgálja: *Az alany és az állítmány egyeztetése a mondategységen belül*. Ennek a résznek az összeállítása – a harmadik fejezet irányába – tudatosan előremutató. Előkészíti az egyeztetés szöveggrammatikai jellegű vonatkozásainak megértését. Az állítmány egyeztetését hét alanyfajta variációjában vizsgálja. A mai írott köz- és irodalmi nyelv egyeztetési eljárásaiból indul ki, majd kitér a magyar nyelvjárásokban és a régi magyar nyelvben alkalmazott egyeztetési formákra. Ezt követően összeveti a magyar nyelvi adatokat a rokon és a nem rokon nyelvekben (német, francia, angol, orosz) érvényesülő sajátosságokkal. Elemzésében az egyeztetés három típusa különül el:

1. egyes számú alany – egyes számú állítmány;
2. egyes számú alany – többes számú állítmány;
3. többes számú alany – többes számú állítmány.

A mai nyelvben az első változat a legökonomikusabb: *A nép beszél. Két ember jön. A többi eljött. Ő a lánnyal sétál. Az első és a második helyezett külföldi társasutazáson vehet részt*. A második változat, amely értelmi egyeztetéses, már redundánsabb a többes szám megjelölésével: *A nép beszél. Két ember jönnek. stb.* A harmadik változat még redundánsabb a többes szám kétszeres megjelölésével: *A népek beszél. A többiek eljöttek*. A második és harmadik változat főleg a régi nyelvben és a nyelvjárásokban fordul elő. A halmozott egyes számú alanyok mellett szintén az első változat a használatos: *A fiú és a lány sétál*. Értelmi egyeztetéssel többes számba is tehetjük: *A mama és a papa fölnezték*. A nyelvtani szakirodalom ezt a kérdést leegyszerűsítve vizsgálta. Csak olyan mondatokat elemeztek, amelyekben az alanyok egyszerű kapcsolatos viszonyban állnak, s ezekből vontak le szabályszerűségeket. RÁCZ ENDRE felismeri ezt a hiányosságot, s a vizsgálatot kiterjeszti másfajta mellérendelő viszonyban lévő alanyokra is. Az elemzéseknél fontos szerepet kap az állítmány elhelyezkedése is, amely vagy az alanyok után áll, vagy megelőzi azokat. Az adatok többségében az egyes számú egyeztetés dominál. Ebben a részben a szerző igen nagy mennyiségű adatot dolgoz fel, a korpuszt statisztikailag is elemzi, százalékszámításokat végez.

A tanulmány harmadik részében az egyeztetés és szöveggrammatika kapcsolatát, összefüggéseit tárgyalja: *Egyeztetés és szöveggrammatika*.

Vizsgálatának középpontjában ugyanaz a főnévcsoport áll, mint a második részben, de más az elemzés szempontja. A vizsgált korpusz adatai azt bizonyítják, hogy az irányító tagok mint előzmények után az új mondat állítmánya – kevés kivétellel – többes számba kerül: *A legénység a Vérmezőn ütött szekértábor. Este kondérokban vacsorát főztek, tábortüzek gyulladtak* – (Kosztolányi 41). (156.) Nem ilyen egyértelmű az állítmány egyeztetése akkor, ha csupán egy új tagmondatban helyezkedik el. Más-más eredményt mutat a mellérendelt és az alárendelt tagmondat állítmánya. A százalékos számítások alapján a mellérendelt tagmondatok állítmánya több esetben vált ki értelmi egyeztetést, mint az alárendelt tagmondatoké: *Aztán két férfi kapott a karjába és szinte pusztá kézzel oltották rajtam az égő ruhát* (MH. 8). (174); *A két barát úgy oldja meg a konfliktust, hogy Káli istennő szentélyében lefejezik önmagukat* (Pók 140). (174.)

A névmásítás kérdésével folytatva, a szerző az anaforát és a szerkezeti hiányosságot emeli ki. „Az anafora legfőbb módja, a névmásítás és a hiányosság reprezentálásának legfontosabb eszköze, az egyeztetés szorosan összefüggnek egymással.” (Vö. BOSCH: 1983.) (147.)

Elsősorban az anaforikus névmások számbeli egyeztetését vizsgálja, ezen belül is a személyes és mutató névmással történő pronominalizációt, mert itt figyelhető meg legjobban a többes számú egyeztetés: *A csapatversenyt a zalaegerszegi járás nyerte 408 körös összteljesítménnyel, s így egy évig ők a kupa védői.* (Z. G.) (162.) *Bekapcsoltam a rádiót, de ekkor egy csomó gyerek odajött, azok mind elkezdték hallgatni* (Sarkadi 51). (180.) Nyelvtani szakirodalmunk ezt a problémakört eddig kevésbé vette figyelembe. Csupán néhány kutató vizsgálta a téma egy-egy részkérdését. A szerző részletező elemzésének köszönhetően teljes képet kapunk az értelmi egyeztetésnek eme fajtájáról. Szöveggrammatikai vizsgálódásai az új szempontú textológiai vizsgálatok szempontjából is jelentősek, előreutatóak. A kötet vizsgálati anyaga három stílusrétegből – szépirodalmi (szépprózai), tudományos ismeretterjesztő és publicisztikai (elsősorban újságnyelvi) – származó hatalmas mennyiségű példatár. Minden egyes elemzésnél külön-külön kitért arra is, hogy milyen egyeztetési forma valósul meg az egyes stílusrétegekben.

A kötet zárásában olyan örök érvényű ismereteket összegez, amelyeket az egyeztetés kérdéséről a magyar nyelvben tudni érdemes. Gazdag forrás- és szakirodalomjegyzék teszi teljessé ezt a nyelvészeti monográfiát.

RÁCZ ENDRE páratlan munkája nemcsak a grammatika és szövegkutatás elméletét és gyakorlatát gazdagítja, hanem fontos tanulságokkal szolgál a nyelvművelés, a stilisztika és a szövegtani kutatások számára is.

Imre Rubenné